

Piotr Wypych

(Piotrków Trybunalski)

KAPLICZKI, KRZYŻE I FIGURY PRZYDROŻNE ZWIĄZANE Z OZDYKANIEM NIEPODLEGŁOŚCI PRZEZ POLSKĘ W POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Słowa kluczowe: opoczyńskie, piotrkowskie, kapliczka, krzyż, figura, fundacja, niepodległość, Matka Boża

Keywords: opoczyńskie, piotrkowskie, chapel, cross, roadside figure, foundation, independence, Mother of God

Wprowadzenie

Nieodłącznym elementem polskiego krajobrazu są obiekty małej architektury sakralnej¹ w postaci krzyży, kapliczek i figur przydrożnych. W obiektach tych dostrzegamy akty pojedynczej i zbiorowej wiary, swoiste piękno – urodę formy zakłęta w drewnie, kamieniu i metalu. Te kulturowe znaki przynależności religijnej wznoszone przy rozstajach dróg, miedzach śródpolnych i granicach, w lasach, w obrębie siedzib ludzkich i na odludziu stały się charakterystycznym elementem krajobrazu polskiej wsi i małego miasteczka. Nigdzie tak jak w Polsce nie związało się z tymi obiektami tak wiele legend, podań, obrzędów i zwyczajów².

¹ W. Szolginia, *Architektura i budownictwo – ilustrowana encyklopedia*, Warszawa 1982. s. 14, termin: architektura sakralna.

² T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958, s. 25–62.

Po 25-letnich badaniach nad dziedzictwem małej architektury sakralnej w Polsce środkowej autor stwierdził występowanie licznej grupy kapliczek, krzyży i figur przydrożnych związanych fundacyjnie z odzyskaniem niepodległości przez Polskę. Najwięcej obiektów z tej kategorii występuje w południowo-wschodniej części województwa łódzkiego na terenie powiatów piotrkowskiego i opoczyńskiego. Ta mała architektura sakralna w dużej mierze nie została dostatecznie zbadana i opisana. Najważniejszym źródłem historycznym potwierdzającym związek danego obiektu z odzyskaniem niepodległości przez nasz kraj jest inskrypcja na kapliczce, figurze czy krzyżu. W drugiej kolejności potwierdzeniem są informacje uzyskane od mieszkańców w wywiadach bezpośrednich, a na końcu skromne źródła pisane.

Tło historyczne badanego obszaru

Południowo-wschodnią część obszaru dzisiejszego województwa łódzkiego zajmują w większości dwa powiaty: piotrkowski i opoczyński. Dzieje tych ziem sięgają X w. Początkowo należały do państwa Polan, a następnie do Polski piastowskiej. Do XV w. trwał proces kształtowania się opisywanego terytorium, które przetrwało niezmienione do 1793 r. Region ten tworzyły dawne obszary graniczne należące do Wielkopolski, Mazowsza i Małopolski. Większa część ziem obecnego łódzkiego w XII w. należała do prowincji łęczyckiej. Na początku wieku XIII jej południowo-wschodnie ziemie w wyniku pertraktacji pomiędzy książętami dzielnicowymi zostały dołączone do Małopolski. Łęczyckie w latach 60. XIII w. podzieliło się na dwa księstwa ze stolicami w Łęczycy i Sieradzu. Sieradzkie powiększono na początku XV w. o ziemię wieluńską. Pozostały obszar dzisiejszego województwa zajmowało województwo rawskie, będące integralną częścią Mazowsza, oraz od wschodu wzdłuż rzeki Pilicy województwo sandomierskie, wchodzące w skład Małopolski³. Do ostatniego rozbioru Polski powiat piotrkowski znajdował się w Wielkopolsce w województwie sieradzkim, a powiat opoczyński w Małopolsce w województwie sandomierskim.

W drugiej połowie XIX w., po reformie administracyjnej z 1867 r., rzeka Pilica była naturalną granicą pomiędzy gubernią piotrkowską a radomską – cały obszar objęty tematem pracy znajdował się wówczas na terenie tych dwu guberni i tak pozostało do wybuchu Wielkiej Wojny⁴.

³ P. Machaliński, *Rys historyczny ziem obecnego województwa łódzkiego w średniowieczu i okresie staropolskim*, w: *Województwo Łódzkie 1919–2009. Studia i materiały*, red. K. Badziak, Łódź 2009, s. 19–35.

⁴ J. Walicki, *Prehistoria województwa łódzkiego. Władze i podziały administracyjne w okresie zaborów*, w: *Województwo Łódzkie 1919–2009. Studia i materiały*, red. K. Badziak, Łódź 2009, s. 19–33. Zob. M. Koter, *Regiony, Ziemia Łódzka*, Łódź 1999, s. 35–60.

Największa operacja zbrojna I wojny światowej na froncie wschodnim, czyli „Bitwa o Łódź”, rozegrała się na przełomie listopada i grudnia 1914 r., ofensywa ta dotyczyła w całości omawianych terenów. W grudniu 1914 r. front ustabilizował się na linii rzeki Rawki i wzdłuż Pilicy od Nowego Miasta n. Pilicą do Inowłódza, a następnie w kierunku południowo-zachodnim przez Kamień, Bratków, Wójcin, Ruszenice, Klew i Diabłą Górę. Stan taki trwał do maja 1915 r.⁵ – sytuacja ta miała duży wpływ na kształtowanie się postaw okolicznej ludności. Jak pisał ks. Grosicki, proboszcz parafii Wójcin: „24 sierpnia 1914 r. przed południem, wkroczył pierwszy patrol niemiecki od strony Piotrkowa do Wójcina, a po południu nadciągnęła za nim i piechota [...]. Od tego dnia trwały ciągle przemarsze wojsk niemieckich. Szkody mało poniosłem od żołnierzy, bo mię jakoś skutecznie bronili oficerowie. Więcej daleko ucierpeli moi parafianie, bo im zabierano owies, siano, konie, bydło, świnie za kwity i to nie zawsze. 1 listopada przybyło do Wójcina wojsko rosyjskie [...]. Taki stan trwał do 18 grudnia 1914 r. Dnia tego armia rosyjska około godziny 11 rano zajęła przygotowane naprzód okopy, ciągnące się przez wioski parafialne, a potem zaraz o godzinie 12 ukazała się w Wójcinie husarya austriacka. Gdy to Rosyanie spostrzegli, rozpoczął się istny sądny dzień, zaczęli bowiem walić z armat na kościół, dzwonicę, plebanię i organistówkę do późnego wieczora [...]. Skutek strzałów był taki, że połowa wsi Wójcina poszła z dymem, a dwa szrapnele przebiły ścianę i szczyt kaplicy Pana Jezusa w kościele. Około plebanii padło w tym dniu mnóstwo szrapneli, a organistówka została przez nie zniszczona [...]. Wobec tego, że okopy austriacko-węgierskie były o jakie sto kroków za Wójcinem, ciągle było niebezpieczeństwo od kul rosyjskich. W takim niebezpieczeństwie, trwodze i nędzy przeżyłem pięć miesięcy, nie opuszczając ani na jeden dzień mego stanowiska. Musiałem nie raz wstawać po nocach, aby otwierać kościół oficerom dla sprawdzenia, czy się tam kto nie zakradł. I choć tyle przeżyłem, straciłem prawie wzrok, nabawiłem się okropnego reumatyzmu, tak że jedną ręką i nogą nie władam i chodzę o kiju – dziękuję Bogu i cieszę się, że mi się udało ochronić kościół od profanacji i rabunku. Parafia moja przedstawia obraz nędzy, godnej politowania. Wsie: Podgaj, Piaski, Irenów, Krasik, Bogusław-Moczydła, Świeciechów i część Więckówki są częściowo rozebrane, a częściowo od granatów spalone. Nie zostało w tych wioskach ani jednego budynku, nawet teraz trudno się zorientować, gdzie same wioski stały. Pozostałe wioski parafialne, chociaż nie uległy takiemu zniszczeniu, jednak ucierpiały także bardzo dużo, gdyż wojska rosyjskie, po ewakuacji mieszkańców, zabierały i niszczyły wszystko, co się dało”⁶.

⁵ P. Grzyski, *Bitwa łódzka 1914*, Zabrze 2014.

⁶ [www.http://gminaparadyz.pl/historia-gminy/wojcin-na-froncie-walk-podczas-i-wojny-swiatowej-2/](http://gminaparadyz.pl/historia-gminy/wojcin-na-froncie-walk-podczas-i-wojny-swiatowej-2/) *Kroniki Diecezji Sandomierskiej z 1916 roku*, wspomnienia proboszcza ks. Kazimierza Grosickiego.

Od maja 1915 do listopada 1918 r. ziemie dzisiejszego Łódzkiego opanowane zostały przez wojska państw centralnych. Omawiany teren znalazł się pod okupacją austriacką. W lutym 1915 r. Naczelna Komenda CK Armii wydała zasady tworzenia administracji na okupowanych obszarach – przyjęto trzy szczeble podziału administracyjnego – gminy, komendy obwodowe i komendy etapowe armii⁷. Na ich czele stali wysocy rangą oficerowie austriaccy (często pochodzenia polskiego) – funkcję komendanta obwodu piotrkowskiego kolejno pełnili: płk Karol Petzold, płk August von Turnau oraz Polak gen. mjr Tadeusz Wiktor⁸. Dużo dobrego dla Opoczna w tym czasie zrobił jako komisarz rządowy rotmistrz Henryk Ślepowron Mieroszewski⁹. Z czasem, a szczególnie po 5 listopada 1916 r. (Akt dwóch cesarzy), następowały daleko idące złagodzenia i ustępstwa okupanta wobec miejscowej ludności. W tym okresie zaczęto tworzyć zręby polskich urzędów. Odbływały się liczne imprezy patriotyczno-historyczne – np. obchody 100. rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki. Od października 1914 r. na omawianym terenie zaczęli działać emisariusze Legionów Polskich – w Opocznie i Piotrkowie Trybunalskim oraz innych miastach regionu powstały punkty werbunkowe, komórki NKN i POW. Przez ponad dwa lata, od 1915 do 1917 r., działał w Piotrkowie i organizował werbunek Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego. W Piotrkowie zlokalizowano Naczelną Komendę Armii i Komendę Grupy Legionów, bataliony uzupełniające, magazyny umundurowania i broni oraz Pomocniczy Komitet Wojskowy. Pomimo okupacji wojsk austriackich Piotrków był niepisaną stolicą życia legionowego. Pod Piotrkowem w okolicach Rozpry latem 1915 r. sformowały się dwa pułki – 4 i 6 Pułk Legionów, które weszły w skład III Brygady i wzięły udział w walkach na froncie wschodnim¹⁰.

Przywołane wydarzenia historyczne z lat 1914–1918 miały niewątpliwie wpływ na poczucie świadomości i tożsamości narodowej mieszkańców tego regionu – a co za tym idzie, przyczyniły się do takich, a nie innych motywów fundacyjnych omawianej małej architektury sakralnej.

Charakterystyka i opis obiektów

W niniejszej pracy omówiono 19 obiektów małej architektury sakralnej mającej związek z odzyskaniem przez Polskę niepodległości: 10 figur przydrożnych, 6 kapliczek postumentowych oraz 3 krzyże. Obiekty te były badane i in-

⁷ A. Piasta, *Piotrków Trybunalski w latach I wojny światowej*, Piotrków Trybunalski 2007, s. 12.

⁸ Tamże, s. 12–13.

⁹ H. Ślepowron Mieroszewski, *Pamiętnik z czasów wojny od 30 / 1917 – 30 / 11 1919...*, Opoczno 2017.

¹⁰ P. Wypych, *Śladami legionów po województwie łódzkim*, Łódź 2018.

wentaryzowane przez autora w różnych przedziałach czasowych – od początku lat 90. XX w. do lutego 2019 r.

Dąbrowa nad Czarną to stara średniowieczna wieś na uposażeniu opactwa cystersów w Sulejowie. Na centralnym placu wsi przed kościołem znajduje się **figura przydrożna Chrystusa w typie Serce Jezusa**¹¹ z 1918 r. (Nr 1/ N51°18'54 E19°58'21). Na cokole z licowanych kamieni polnych wznosi się rzeźba Chrystusa z żółtego piaskowca. Rzeźba charakteryzuje się dobrym i proporcjonalnym wykonaniem – zapewne powstała w profesjonalnym warsztacie kamieniarskim, a za wzór posłużył jeden z wielu szablonów w obowiązujących katalogach¹². Od frontu do cokołu przymocowana jest tablica kamienna z treścią religijną, objaśniającą i poświadczającą wydarzenia historyczne i postaci historyczne, ze zmiennym ostatnim dolnym wersetem: „WOLNA I NIEPODLEGŁA POLSKA”. Fundatorem figury był włościanin Józef Misztal z Kamockiej Woli. Figura stylem i cechami formalnymi przypomina sakralne rzeźby wykonywane przez kamieniarzy – rodzinę Paruzelów z Przedborza.

Cztery kilometry od Dąbrowy na południe jest wieś **Marianów z kamienną kapliczką postumentową z 1919 r.** (Nr 2 /N51°16'21 E20°0'17). Lokalizacja kapliczki wyznacza granicę wsi. Na płytkim sześciennym cokole wznoszą się trzy postumenty zwężające się ku górze. Ostatni postument nakryty jest płytkim czterospadowym daszkiem, z którego wyrasta podparty na czterech ślimacznicach masywny kamienny krzyż. Do krzyża przytwierdzony jest współczesny odlew pasyjny Chrystusa. W ostatnim podłużnym postumencie od frontu znajduje się wnęka zakończona ostrołukiem z kamienną figurą Matki Bożej w typie Niepokalanie Poczętej¹³. Rzeźba ma cechy ludowości, charakteryzuje się: anaturalizmem, uproszczeniami w przedstawieniu szat i anatomii, statyką kompozycji¹⁴. W postumencie poniżej rzeźby wycięta została prostokątna płycina z ozdobnie ściętymi rogami – w której wykuty jest napis religijny, a pod nim napis poświadczający jeden z motywów fundacji: „NA PAMIĄTKĘ / WOLNEJ I ZJEDNOCZONEJ POLSKI”. Całość kapliczki otacza współczesny metalowy płotek z zespalanych prętów. Kapliczka pomalowana jest na kolor jasnoniebieski, a wnęka i ozdobne wykończenia mają kolor biały – wydobywający ukryte treści. Fundatorami kapliczki byli mieszkańcy wsi Marianów, zaś jej wykonawstwo możemy przypisać jednemu z kilku lokalnych warsztatów kamieniarskich.

Po dwóch kilometrach na wschód docieramy do **Siucic Kolonii** – znajduje się tu **figura przydrożna Matki Bożej z 1919 r.** (Nr 3 /N51°14'46 E20°2'11), wykonana z piaskowca, o wysokości 4 m. Ustawiona jest przy skrzyżowaniu

¹¹ U. Janicka-Krzywda, *Kapliczki i krzyże polskiego Podkarpacia*, Kraków 1991, s. 4–12.

¹² R. Reinfuss, *Ludowa rzeźba kamienna w Polsce*, Wrocław 1989, s. 129–134.

¹³ U. Janicka-Krzywda, *Patron – atrybut – symbol*, Poznań 1993, s. 67–68.

¹⁴ A. Jackowski, *Polska sztuka ludowa*, Warszawa 2007, s. 40–80.

dróg, frontem do wsi. Na płytkim sześciennym cokole z piaskowca wznosi się na trzech postumentach zwężających się ku górze kamienna figura Matki Bożej. Trzeci – sześcienny, wydłużony postument zakończony jest czterema trójkątnymi przyczółkami (po każdej stronie postumentu) z ozdobnymi gzymsami. Od frontu w wyciętej płycinie tegoż postumentu znajduje się napis: „MATKO / BOSKA / BRONŃ NARÓD / POLSKI / 1919 R.”. Ostatni postument z przyczółkami wieńczy rzeźba Matki Bożej przedstawionej frontalnie z rękoma opuszczonymi ku dołowi w geście łaski, wsparta na kuli ziemskiej oplecionej przez węża, którego głowę depcze bosą stopą. Typ ikonograficzny wskazuje na Matkę Bożą Niepokalaną Poczetą, zaś cechy formalne rzeźby mówią nam o jej ludowym rodowodzie. Kapliczka otoczona jest drewnianym niskim płotkiem, na którego rogach znajdują się masywne słupki z piaskowca. Całość pomalowana jest na kolor niebieski z zaakcentowaniem białej tuniki Matki Bożej i białych ramek gzymsów przyczółków, dodatkowo kolorem brązowym podkreślono krzyż na rzeźbie Matki Bożej oraz przyczólek tympanonu. Cielistym kolorem pomalowane są ręce i twarz Matki Bożej (stan z marca 2019 r.). Według wywiadów przeprowadzonych z mieszkańcami wsi w latach 90. XX w. figurę ufundowała wspólnota wsi Kolonia Siucice na pamiątkę odzyskania przez Polskę niepodległości – asumptem do postawienia figury były ciężkie doświadczenia miejscowej ludności podczas I wojny światowej w 1914 i 1915 r.¹⁵

Kilkaset metrów dalej w stronę Skórkowic w **Siucicach Kolonii** przy kapliczce postumentowej zwieńczonej krzyżem z 1894 r. znajduje się współczesna **płaskorzeźba wykonana z piaskowca** ok. 100 x 100 cm. (Nr 4 /N51°14'26 E20°2'23). W wycięty kontur granic Polski został wkomponowany napis: „100 / LAT / NIEPODLEGŁEJ”, nad całością rozpościera skrzydła gołąb – symbol Ducha Świętego, spod bryły gołębia rozchodzą się świetliste promienie na cały kontur Polski. Płaskorzeźba znajduje się w strefie „sacrum” kapliczki – tak jak i ona jest „uświęcona”. Dzieło wykonał w 2018 r. rzeźbiarz ludowy z Siucic Stanisław Ślusarczyk. Artysta sam był fundatorem i wykonawcą, kierował się pobudkami patriotycznymi i jubileuszem 100. rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę.

Około 5 km na wschód od Siucic znajdują się **Pilichowice** (Nr 5 / N51°15'16 E20°8'11), a w centrum wsi **figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanej Poczetej** wykonana z piaskowca o wysokości ok. 4 m. Na płytkim sześciennym cokole wznosi się na czterech postumentach zwężających się ku górze kamienna figura Matki Bożej Niepokalanej Poczetej. Czwararty, wydłużony postument obramowany jest zwielokrotnionym ozdobnym gzymsem w kształcie łuku gotyckiego, od frontu zaś w wyciętej płycinie okolonej łukiem znajduje się napis: „MATKO / BOSKA / BRONŃ NARÓD / POLSKI / PAMIĄTKA MIESZKAŃCÓW / PILI-

¹⁵ Wywiady z mieszkańcami Siucic i Kolonii Siucice przeprowadzone przez autora w 1998 r.

CHOWIC / R. 1918”. Ostatni postument z ostrołukami i małym cokolikiem wieńczy rzeźba Matki Bożej depczącej węża na kuli ziemskiej. Rzeźba nosi wszelkie cechy rzeźby ludowej. Całość kapliczki otoczona jest drewnianym niskim płotkiem z zespalanych drucianych elementów. Pierwsze trzy postumenty pomalowane są w odcieniach ugrowych, a reszta ma kolor niebieski z zaakcentowaniem białej tuniki Matki Bożej czy białych ramek gzymsów przyczółków. Według wywiadów przeprowadzonych z mieszkańcami wsi (lata 90. XX w.) – figurę ufundowali włościanie na pamiątkę odzyskania niepodległości przez Polskę.

Kilka kilometrów na południe od Paradyża, w **Adamowie**, znajduje się **krzyż żeliwny na postumencie kamiennym** (Nr 6 / N51°16'32 E20°6'35). Na wąskim postumencie ukształtowanym od frontu w gładki wertykalny prostokąt wznosi się krzyż żeliwny o listkowanych zakończeniach ramion, z przytwierdzonym współczesnym odlewem Chrystusa Ukrzyżowanego. Krzyż pochodzi z pierwszej połowy XIX w., a postument z inskrypcją z 1918 r. Postument – prawdopodobnie z piaskowca, obielony – po bokach ma stylizowane rzeźbienia o motywach kamieni polnych. Od frontu zdobi go napis: „BÓG / WIARA / OJCZYŻNA”. Pomnik – na miejscu starego krzyża – ufundował z pobudek patriotycznych Jerzy Rudzki, właściciel majątku Dłużniewice, na pamiątkę zakończenia I wojny światowej i odzyskania niepodległości¹⁶.

Na pograniczu **Paradyża i Wielkiej Woli** tuż przy drodze zobaczyć możemy **krzyż na postumencie kamiennym** o wysokości ok. 3,5 m (Nr 7 / N51°18'36 E20°7'8). Ustawiony jest na granicy Paradyża i Wielkiej Woli, przy skrzyżowaniu dróg, przy szlaku tzw. pielgrzymki warszawskiej. Postument w kształcie wydłużonego ostrosłupa (prawidłowego trójkątnego) zwieńczony jest niewielkim krzyżem o ramionach przekroju trójkątnego. Na frontowej i bocznej stronie postumentu wykuto ciekawą inskrypcję – inwokację religijną i patriotyczną skierowaną do Jezusa Chrystusa, która kończy się słowami: „...POWSTAJE SKUTA KAJDANAMI / NIEWOLI – WOLNOŚĆ – TY JĄ / ZACHOWAJ NAM PANIE” (całość poniżej – w rozdziale „Inskrypcje”). Na inskrypcji widnieje data „17. X. 1918” – nie jest to zapewne data dokładnej fundacji, nie jest to również wyjątkowy dzień w ówczesnej historii Polski, ale być może dzień istotny dla fundatora lub fundatorów. Na przełomie października i listopada 1918 r. wojska austriackie wycofywały się z terenów opoczyńskiego i piotrkowskiego – w tym czasie w Piotrkowie powstała Komenda Wojsk Polskich – czy 17 października to ten pierwszy dzień wolności dla Paradyża i okolic? Niestety, nie znamy inicjatora ustawienia krzyża – niewątpliwie styl i forma monumentu nie nawiązują do obiektów z okolicy – możemy przypuszczać, iż fundatorem mógł być ktoś z pobliskiego ziemiaństwa (Skór-

¹⁶ J. Światała-Mastalerz, *Historia parafii pw. Przemienienia Pańskiego w Paradyżu-Wielkiej Woli*, Paradyż 2006, s. 219.

kowscy?) lub kilka lat po zakończeniu I wojny grupa pielgrzymów. Według najstarszych mieszkańców Paradyża w okresie międzywojennym pod krzyżem odbywały się lokalne święta patriotyczne – w tym rocznice odzyskania niepodległości – uczestniczyły w nich władze gminne, kościelne, ziemiaństwo i uczniowie pobliskich szkół elementarnych¹⁷. Dopiero kiedy w 1938 r. odsłonięto pomnik odzyskania niepodległości w centrum Paradyża – wszystkie patriotyczne uroczystości przeniesiono pod ten nowy obiekt.

Na północny wschód od Paradyża znajduje się **figura przydrożna Matki Bożej z 1918 r. w Sokolowie** (Nr 8 / N51°19'6 E20°9'41), wykonana jest z piaskowca, wysokość ok. 3,5 m. Na płytkim sześciennym cokole z piaskowca wznosi się na czterech postumentach zwężających się ku górze kamienna figura Matki Bożej. Czwarty – sześcienny, wydłużony postument zwieńczony jest grubym gzymsem, który przechodzi na górze w półokrągły przyczółek, od frontu w wyciętej płycinie tegoż postumentu znajduje się inskrypcja religijna, a na boku postumentu inskrypcja: „ZA WOLNOŚĆ / POLSKI”. Całość wieńczy rzeźba Matki Bożej przedstawionej frontalnie z rękoma opuszczonymi ku dołowi w geście łaski, wspartej na kuli ziemskiej oplecionej przez węża – którego głowę Maryja depcze bosą stopą. Typ ikonograficzny wskazuje na Matkę Bożą Niepokalaną Poczetą, zaś cechy formalne rzeźby mówią nam o jej ludowym rodowodzie. Całość figury otoczona jest współczesnym betonowym, niskim płotkiem. Postumenty pomalowane są na kolor brązowy z zaakcentowaniem białą farbą pól pod inskrypcje, szaty Matki Bożej oddano w bielach i błękitach, zaś ręce, twarz i stopy w cielistych żółciach. Według wywiadów przeprowadzonych z mieszkańcami wsi w latach 90. XX w. figurę ufundowała wspólnota wsi Sokółów jako wotum za odzyskaną wolność Polski.

Kilka kilometrów dalej na północ w **Zachorzowie** znajduje się **figura przydrożna Matki Bożej z 1919 r.** (Nr 9 / N51°29'42 E20°10'41), wykonana z piaskowca o wysokości 4 m. Ustawiona na centralnym placu wsi – przy skrzyżowaniu dróg. Na płytkim sześciennym cokole z piaskowca wznosi się na trzech postumentach zwężających się ku górze kamienna figura Matki Bożej. Trzeci – sześcienny, wydłużony postument zakończony jest czterema trójkątnymi przyczółkami (po każdej stronie postumentu) z ozdobnymi zwielokrotnionymi gzymсами, od frontu w wyciętej płycinie znajduje się napis religijny, a poniżej poświadczający: „W CZASIE/ NIEPODLEGŁEJ POLSKI / 1919 ROKU / WŁOŚCIAN WSI ZACHORZOWA”. Ostatni postument przechodzi w mały sześcienny cokolik z graniastymi ozdobnymi narożnikami – cokolik wieńczy rzeźba Matki Bożej na kuli ziemskiej, depczącej węża. Postać przedstawiona jest frontalnie – wydłużona, statyczna, z welonem na głowie i włosami opadającymi na ramiona, odziana w długie opadające szaty z rękoma złożonymi w geście

¹⁷ Tamże, s. 212.

modlitwy. Typ ikonograficzny wskazuje na Matkę Bożą tzw. „Osóbkę”¹⁸, zaś cechy formalne rzeźby zdradzają ludowy rodowód. Kapliczka otoczona jest współczesnym kutym płotkiem z motywami roślinnymi w kształcie dużego okręgu. Obiekt w części postumentowej pomalowany jest w kilku odcieniach brązu, zaś rzeźba na kolor niebieski z zaakcentowaniem białej tuniki i welonu Matki Bożej, dodatkowo kolorem cielistym podkreślono twarz, ręce i stopy Matki Bożej. W 2018 r. społeczność Zachorzowa ze środków własnych kompleksowo odnowiła figurę i jej najbliższe otoczenie – prace te związane były z setną rocznicą odzyskania niepodległości przez nasz kraj i zbliżającą się w 2019 r. setną rocznicą fundacji figury.

Na krańcu **Zachorzowa** w kierunku zachodnim znajduje się **kapliczka postumentowa zwieńczona krzyżem (Nr 10 / E51°21'15 E20°9'41)**. Kapliczka składa się z trzech zwężających się ku górze postumentów kamiennych. Pomiedzy drugim a trzecim znajduje się półokrągły ozdobny gzyms, na trzecim postumencie od frontu widnieje napis wykuty w licu kamienia, który informuje, że fundacja powstała „W CZASIE NIEPODLEGŁEJ POLSKI / 1920 ROKU”. Postumenty wieńczy masywny krzyż z odlewem Chrystusa. Całość kapliczki pomalowana jest na kolor jasnoniebieski. Obiekt otacza współczesny metalowy płotek ze spawanych prętów, całość przyozdobiona jest girlandami ze sztucznej jedliny i plastikowych kwiatów. Według mieszkańca Zachorzowa¹⁹: „kapliczkę pobudowano ze środków dobrowolnych, na granicy wsi, ludziska cieszyli się, że jest Polska”.

Sześć kilometrów za Opoczmem w kierunku południowo-wschodnim w **Stużnie-Kolonii** znajduje się **kapliczka postumentowa zwieńczona masywnym krzyżem (Nr 11 / N51°20'18 E20°24'45)**. Kapliczka składa się z czterech zwężających się ku górze postumentów kamiennych – na czwartym postumencie od frontu widnieje napis świecki, wykuty w licu kamienia, z którego odczytujemy, iż fundacja powstała „NA PAMIĄTKĘ / POWSTANIA / OJCZYŹNY / 3 II 1918 R” (również tę datę trudno jest zinterpretować – ponieważ miesiąc możemy odczytać jako luty bądź listopad). Postumenty wieńczy masywny krzyż z dużym odlewem Chrystusa Ukrzyżowanego z tej samej epoki. Całość kapliczki pomalowana jest na kolor jasnoniebieski, a pole z napisami na białło, obiekt otacza współczesny betonowy płotek z przesł ogrodzeniowych. Kapliczka przyozdobiona jest girlandami ze sztucznej jedliny i kwiatów.

Sześć kilometrów na północ od Opoczna znajduje się wieś **Buczek**, na zalesionych gruntach wsi ustawiono **drewniany krzyż (Nr 12 / N51°28'11 E20°17'57)**,

¹⁸ B.M. Liberska-Marinow, *Kultura wsi Polski środkowej w procesie zmian. Dawna rzeźba i malarstwo ludowe Polski środkowej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, 25(1984–1985), s. 11. Według autorki: „Matka Boska stojąca w płaszczu, tzw. Osóbka, bez znaków szczególnych, dlatego trudno ją bliżej określić”.

¹⁹ Mieszkaniec Zachorzowa, ok. 80 lat, wywiad 2001 r.

pierwotnie wysoki, dziś mierzący ok 4 m. Krzyż na przecięciu ramion ozdabia metalowy odlew Chrystusa Ukrzyżowanego – zapewne z tego samego czasu. Krzyż ufundował w 1918 r. Michał Bajerowski z okazji odzyskania niepodległości. Jak mówi Jerzy Bajerowski²⁰, „pradziadek Michał urodził się w 1864 roku, zawsze interesował się sprawami Polski – z pobudek czysto patriotycznych postawił ten krzyż, kiedy Polska odzyskała niepodległość. Krzyż pierwotnie stał przed obejściem pradziadka, przy drodze, a jak zaczął próchnieć, to został przeniesiony na cmentarzyk choleryczny w Buczku. Przeniesiony został z szacunku, aby odpadające zbutwiałe drewno nie bezcześciło się – przecież krzyż był poświęcony”. Krzyż pierwotnie był opatrzony wyciętym w drewnie słupa napisem fundacyjnym, dziś nieistniejącym.

W puszczańskiej wiosce **Koło**, położonej 12 km na wschód od Piotrkowa Trybunalskiego, znajduje się **kapliczka postumentowa (Nr 13 / N51°25'36 E19°49'52)**. Położona jest w centrum wsi przy remizie OSP, monumentalna – o wysokości 4,5 m. Na masywnym cokole zbudowanym z licowanych kamieni polnych wznoszą się trzy zwężające płytkie postumenty, czwarty, wydłużony, posiada z każdej strony przeszkloną płycinę, w której znajdują się współczesne obrazy święte – z Chrystusem na krzyżu, Matką Boską Częstochowską, Janem Pawłem II, św. Florianem i Matką Bożą Karmiącą. Ostatni postument nakryty jest wydłużonym daszkiem czterosпадowym w kształcie ściętego ostrosłupa, całość wieńczy kuty krzyż z epoki. Na frontowej ścianie cokołu w płaskim kamieniu wycięta jest inskrypcja fundacyjna: „KU / UCZCZENIU DZIESIĘCIOLECIA / NIEPODLEGŁEJ – POLSKI / 11.XI.1918 – 11.XI. 1928. / WZNOŚ WIĘŚ KOŁO”.

W gminie Aleksandrów tuż nad Pilicą jest wieś **Szarbisko z kapliczką postumentową zwieńczoną krzyżem (Nr 14 / N51°15'14 E19°56'1)**. Kapliczka wykonana jest z jasnego miejscowego piaskowca. Znajduje się w centralnym miejscu wsi, obok niej posadzono (zapewne w roku fundacji) drzewo – wiąz polny. Obiekt składa się z pięciu postumentów – dwa pierwsze są płytkami sześcianami tworzącymi podstawę pod następne – piąty postument, wydłużony, zawiera wnękę, w której znajduje się kamienna figura Matki Bożej. Ostatni postument z wnęką ku górze przechodzi w zwielokrotniony gzyms tworzący półokrągły daszek nad figurą. Całość wieńczy masywny krzyż kamienny. Rzeźba Matki Bożej, w typie ludowym, jest uproszczona i statyczna. Na czwartym postumencie od frontu znajduje się napis fundacyjny: „JEZUS I MARYJA/ WEŹCIE POD OPIEKĘ/ NARÓD POLSKI / 1919”. Według historyka Józefa Kazimierza Wroniszewskiego²¹, mieszkającego w Szarbisku: „kapliczkę tę wystawiła społeczność wsi na pamiątkę odzyskania niepodległości przez Polskę. W tym czasie ludność była nastawiona bardzo patriotycznie, po zniszczeniach I wojny światowej, jakie do-

²⁰ Wywiad przeprowadzony w maju 2018 r.

²¹ Kazimierz Wroniszewski (1925–2013) polski historyk, powieściopisarz, w latach II wojny światowej żołnierz AK. Wywiad przeprowadzony przez autora w październiku 2010 r.

tknęły tę okolice, ludzie mieli dość... nie chcieli więcej wojny, wolność i stabilizację upatrywali w młodym, tworzącym się Państwie Polskim”.

Kilka kilometrów na południe od Paradyża znajduje się wieś **Przyłęk z kamienną figurą Matki Bożej (Nr 15 / N51°16'35 E20°3'48)**. Figura składa się z pięciu zwężających się ku górze postumentów, piąty, wydłużony postument zakończony jest zwielokrotnionym masywnym gzymsem – postument ten wieńczy wielościenny cokolik, na którym wspiera się kamienna, ludowa figura Matki Bożej w typie „Osóbki”²². Od frontu w wyciętej płycinie piątego postumentu znajduje się inskrypcja religijna i poświadczająca z datą 1919. Całość kapliczki otoczona jest współczesnym betonowym płotkiem z motywami roślinnymi. Obiekt w części postumentowej pomalowany jest w różach, zaś w rzeźbie dominuje kolor niebieski z zaakcentowaniem białej tuniki i welonu Matki Bożej, kula ziemiska, na której stoi Matka Boża, ma barwę zieloną, zaś wąż ciemnoniebieską. Figura ozdobiona jest girlandami ze sztucznych kwiatów oraz gałązek.

W **Przyłęku** znajduje się również druga monumentalna **figura Matki Bożej z 1919 r. (Nr 16 / N51°16'3 E20°4'23)**. Całość, łącznie z rzeźbą, wykonana w tym samym warsztacie kamieniarskim co figura poprzednia – obydwie obiekty reprezentują podobny styl architektoniczny i mają zbliżoną budowę, a rzeźby w typie ikonograficznym są niemal takie same. W wyciętej płycinie szóstego postumentu znajduje się inskrypcja: „MATKO / BOSKA / BRONŃ NARÓD / POLSKI / 1919”. Figura z częścią postumentową pomalowana jest w tonacjach niebieskich, ozdobiona sztucznymi kwiatami i wstążkami. Według Światały-Mastalerz obydwie figury Matki Bożej w Przyłęku związane są fundacyjnie z odzyskaniem niepodległości przez nasz kraj²³.

W **Feliksonie** kilka kilometrów na zachód od Paradyża zobaczyć możemy **przydrożną figurę Matki Bożej Niepokalanej z 1919 r. (Nr 17 / N51°18'53 E20°5'3)** – formą, budową i skalą przypomina figurę z Kolonii Siucice – zapewne została wykonana w tym samym warsztacie. Na frontowej stronie napis fundacyjny (fragment): „NA PAMIĄTKĘ WOLNEJ / I ZJEDNOCZONEJ / POLSKI”. Postumenty figury pomalowane w tonacji brązowej, zaś rzeźba w niebieskościach. Całość otacza współczesny metalowy spawany płotek, na którego rogach rosną okazałe ogłowione kasztanowce – zapewne posadzone w czasie fundacji kapliczki.

Stawowiczki, figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanej z 1919 r. (Nr 18 / N51°18'59 E20°10'44). Obiekt pierwotnie stał w obrębie majątku dworskiego w Stawowiczkach. Po 1945 r. podczas nacjonalizacji majątku został przeniesiony w obręb domostwa rolnego w Stawowiczkach. Figura w typie rzeźby ludowej wznosi się na profilowanym, wyodrębnionym z dwóch części wydłużonym sześciennym cokole. Od frontu wykuta inskrypcja: „POD TWOJĄ

²² B.M. Liberska-Marinow, *Kultura wsi Polski środkowej...*, s. 11.

²³ J. Światały-Mastalerz, *Historia parafii...*, s. 207–217.

OBRONĘ / 1919”. Według przeprowadzonych wywiadów z mieszkańcami figura ta, mimo że pierwotnie znajdowała się w obejściu dworu, była ufundowana przez włościan na „pamiątkę odzyskania niepodległości”. Zapewne ze względu na przenosiny lub na skutek zniszczenia – figura nie posiada rozbudowanej dolnej warstwy postumentowej.

We wsi **Stara** na zakręcie drogi znajduje się **figura Matki Bożej z 1919 r.** (Nr 19 / N51°11'59 E19°57'20), składa się z pięciu postumentów – na ostatnim postumencie od frontu znajduje się napis z sentencją religijną oraz datą „1919 R.”. Ostatni postument jest zakończony ozdobnym gzymsem i trójkątnymi przyczółkami z każdej strony, na których wznosi się wykonana z piaskowca rzeźba Matki Bożej w typie „Osóbki”. W najbliższym otoczeniu figurki oprócz zdobnictwa ze sztucznych kwiatów znajdują się świeże nasadzenia roślin. Według wywiadów przeprowadzonych z mieszkańcami na początku lat 90. XX w. kapliczkę ufundowali włościanie wsi na pamiątkę zakończenia I wojny światowej i odzyskania niepodległości.

Inskrypcje

Na wszystkich omawianych kapliczkach, krzyżach i figurach przydrożnych spotykamy różnego rodzaju inskrypcje. Napisy te kute są w kamieniu i mają charakter pisma epigraficznego, służącego do wykonania inskrypcji – napisów na materiale twardym²⁴. Ogólnie napisy możemy podzielić na państwowe, religijne i prywatne²⁵. Inskrypcje ze względu na treść dadzą się katalogować jako triumfalne, poświadczeniowe, wotywno, religijne, użytkowe, prawne, objaśniające²⁶ sentencjonalne, nagrobkowe. Wszystkie dotyczą historii i mają charakter historyczny, mówią bowiem o przeszłości, o tym, co się wydarzyło itp.

Tabela 1. Inskrypcje na kapliczkach, krzyżach i figurach przydrożnych

Nr	Teren / lokalizacja	Napis – treść	Uwagi
1	2	3	4
1	Dąbrowa nad Czarną, figura przydrożna Chrystusa „Serce Jezusa”	SERCE JEZUSA SPRAW ABYŚMY CIĘ CORAZ WIĘCEJ KOCHALI FIGURE TE NA WIECZNĄ PAMIĄTKĘ UFUNDOWAŁ IÓZEF MISZTAŁ Z KAMOCKIEJ WOLI	inskrpcja religijna, poświadczeniowa, historyczno-objaśniająca, napis wykuty w tablicy kamiennej przymocowanej frontem do cokołu figury, majuskuła jednoelementowa, kompozycja inskrypcji symetryczna – na osi

²⁴ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2006, s. 364.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

1	2	3	4
		ROKU PAŃSKIEGO 1918 ZA PAPIEŻA BENEDYKTA XV ZA BISKUPA SANDOMIERSKIEGO MARYANA RYXA ZA PROBOSZCZA KS. TOMASZA JACHIMOWICZA WOLNA NIEPODLEGŁA POLSKA!	
2	Marianów, kapliczka postumentowa zwieńczona krzyżem	MATKO BOSKA KRÓLOWO KORONY POLSKIEJ MÓDL SIE ZA NAMI NA PAMIĄTKĘ WOLNEJ I ZJEDNOCZONEJ POLSKI 1919 R.	inskrypcja religijno-poświadczeniowa, objaśniająca, napis wykuty w drugim postumencie od frontu kapliczki, majuskuła jednoelementowa z powiększonymi literami – inicjałami M i B w napisie „Matko Boska”, zaakcentowana – wyróżniona data „1919” poprzez powiększenie liter, brak wielu znaków diakrytycznych, kompozycja inskrypcji symetryczna – na osi
3	Siucice Kolonia, figura przydrożna Matki Bożej	MATKO BOSKA BROŃ NARÓD POLSKI 1919 R.	inskrypcja religijna, napis wykuty we frontowej części trzeciego postumentu, na którym wznosi się figura, majuskuła, antykwa jednoelementowa – bez szeryfów, kompozycja inskrypcji symetryczna na osi, wyszczególniona data – poprzez wielkość cyfr
4	Siucice Kolonia, płaskorzeźba współczesna przy kapliczce postumentowej z 1894 r.	100 LAT NIEPODLEGŁEJ	inskrypcja świecka – poświadczająca – na froncie płaskorzeźby (znajdującej się obok kapliczki) wykuty napis majuskułą, pismem jednoelementowym, nieregularnym
5	Pilichowice, figura przydrożna Matki Bożej	MATKO BOSKA BROŃ NARÓD POLSKI PAMIATKA WŁOSCJAN PILICHOWIC R. 1918	inskrypcja religijna, poświadczeniowa, napis wykuty we frontowej części piątego postumentu, na którym wznosi się figura, majuskuła, antykwa jednoelementowa – bez szeryfów, kompozycja inskrypcji symetryczna na osi, wyszczególnione słowo „Polski” oraz data – poprzez wielkość cyfr, brak kilku znaków diakrytycznych

1	2	3	4
6	Adamów, krzyż żeliwny na cokole kamiennym	B Ó G W I A R A o i c z y z n a ----- krzyż wykuty przed stu laty A postument w 1918 roku i. G.(?) R.	inskrypcja wykuta w kamieniu postumentu od frontu obiektu, inskrypcja poświęceniowa, religijna, cięta majuskułą i minuskułą, antykwa dwuelementowa z szeryfami, wyszczególnione majuskułą i wielkością słowa „Bóg, Wiara”, dukt pisma nierówny, kompozycja osiowa, lecz niezbyt symetryczna, brak kilku znaków diakrytycznych
7	Paradyż, krzyż kamienny na wysokim trójkątnym postumencie	CHRYSTE ! O ! TY ! WIECZNIE ŻYWI. COŚ CIERPIENIEM WYWALCZYŁ NIEPODLEGŁOŚĆ DLA DUSZ, SPRAW. BY I NAM COŚMY KROCZYLI DZIESIĄTKI LAT KALWARYJSKĄ DROGĄ WIĘZIEŃ, SZUBIENIC KAZAMAT SYBIRU... DZIEŃ DZISIEJSZY 17.X.1918 BYŁ TYM NIEŚMIERTELNYM ŚWITEM NIEPODLEGŁOŚCI. /druga strona postumentu/ DZIŚ STANĘLIŚMY GROMADNIE NA TYCH ZAGONACH OJCZYSTYCH I OTWIERAMY SZEROKO SERCA SKĄD PŁYNIE CI DZIĘKA ZA PODEPTANIE TYRANÓW. Z GRUZÓW POTĘG KTÓRA POWSTAJE SKUTA KAJDANAMI NIEWOLI-WOLNOŚĆ-TY JĄ ZACHOWAJ NAM PANIE.	inskrypcja wykuta na frontowej i bocznej stronie kamiennego postumentu w kształcie ostrosłupa trójkątnego, inwokacja religijna, poświęceniowa i objaśniająca – majuskułą, antykwa jednoelementowa – wąska, kompozycja wyśrodkowana na osi – dostosowana do bryły postumentu

1	2	3	4
8	Sokołów, figura Matki Bożej	O MARYO MATKO NAYSWIET. TWA ŁASKA U BOGA ZAWSZE JEST. NAJ. WIEKSZA. BŁAGAMY CIE MODL SIE ZA NAMI. KTORZY SIE DO CIEBIE UCIEKAMY 1918 R. /z boku postumentu/ ZA WOLNOSC POLSKI /z boku postumentu/	inskrypcja religijno-wotywna, poświadczeniowa, napis wykuty we frontowej części czwartego postumentu, na którym wznosi się figura, majuskuła, antykwa jednoelementowa – bez szeryfów, pismo ściągnięte na szerokość, kompozycja inskrypcji symetryczna na osi, wyszczególnione słowo „O Maryo” oraz data – poprzez wielkość cyfr, pisownia z błędami – zapewne kamieniarz niepiśmienny wykonywał litery z szablonu niezbyt dokładnie zapisanego... brak kilku znaków diakrytycznych
9	Zachorzów, figura Matki Bożej	MATKO NIE OPUSZCZAJ NAS TA FIGURA WZNIESIONA NA CHWAŁĘ BOŻĄ WCZASIE NIEPODLEGŁEJ POLSKI 1919 ROKU (od?) WŁOSCIAN WSI ZACHORZOWA	inskrypcja religijno-poświadczeniowa, napis wykuty we frontowej części czwartego postumentu, na którym wznosi się figura, majuskuła, antykwa jednoelementowa – bez szeryfów, kompozycja inskrypcji symetryczna na osi, wyszczególnione słowo „Matko”, „Bożą” oraz data – poprzez wielkość cyfr, brak kilku znaków diakrytycznych
10	Zachorzów Kolonia, kapliczka postumentowa	KTÓRYS CIERPIAŁ ZA NAS RANY JEZU CHRYSTE ZMIŁÓJ SIĘ NAD NAMI TA FIGURA W ZNIESIONA NA CHWAŁĘ BOŻĄ W CZASIE NIEPODLEGŁEJ POLSKI 1920 ROKU WŁOSCIAN WSI ZACHORZOWA	inskrypcja religijno-poświadczeniowa, napis wykuty we frontowej części trzeciego postumentu, na którym wznosi się krzyż, majuskuła, antykwa jednoelementowa – bez szeryfów, kompozycja inskrypcji symetryczna na osi, wyszczególniona data – poprzez wielkość cyfr, brak kilku znaków diakrytycznych
11	Stużno Kolonia, kapliczka postumentowa	STUŻNO POŁUDNIOWE NA PAMIĄTKĘ POWSTANIA OJCZYZNY 3/II 1918	inskrypcja świecka, objaśniająca, poświadczeniowa, napis wykuty na postumencie kamiennym kapliczki, majuskuła, antykwa jednoelementowa

1	2	3	4
13	Koło, kapliczka postumentowa	KU UCZCZENIU DZIESIĘCIOLECIA NIEPODLEGŁEJ – POLSKI 11.XI.1918 – 11.XI.1928 WZNOŚ WIĘŚ KOŁO	Inskrypcja świecka, objaśniająca, poświadczeniowa, napis wykuty na postumencie kamiennym kapliczki, majuskuła
14	Szarbsko, kapliczka postumentowa	JEZUS MARYJA WEZCIE W OPIEKĘ NARÓD POLSKI 1919. R.	inskrpcja religijno-poświadczeniowa, majuskuła, antykwa bezszeryfowa
15	Przyłęk I, figura przydrożna	MATKO NIE OPUSZCZAJ NAS TE FIGURE POSTAWIŁA JÓZEFA WACH Z PRZYŁEKA 1919 R.	tablica objaśniająca, poświadczeniowa, prywatna – majuskuła, antykwa dwuelementowa bezszeryfowa, wyszczególnione domyślne słowo określające Matkę Bożą – „Matko”, oraz imię i nazwisko fundatorki
16	Przyłęk II, figura przydrożna	MATKO BOSKA BRÓŃ NARÓD POLSKI 1919 R.	inskrpcja religijna liternictw wycięte w kamiennym postumencie frontowym kapliczki, majuskuła jednoelementowa
17	Feliksów, figura przydrożna	MATKO BOSKA KRÓLOWO KORONY POLSKIEJ MÓDL SIĘ ZA NAMI NA PAMIĄTKĘ WOLNEJ I ZJEDNOCZONEJ POLSKI MIESZKAŃCY WSI FELIKSÓW 1919 R.	inskrpcja religijna, poświadczeniowa, historyczna – liternictw wycięte w kamiennym postumencie frontowym kapliczki, majuskuła jednoelementowa, wyszczególnione inicjały Matki Bożej oraz data
18	Stawowiczki, figura przydrożna	POD TWOJĄ OBRONĘ 1919.	inskrpcja religijna, sentencjonalna – skierowana do Matki Bożej, liternictw wycięte w kamiennym postumencie frontowym kapliczki, majuskuła jednoelementowa
19	Stara	NIE OPUSZCZAJ LUDU TWOJEGO 1919 R	inskrpcja domyślnie religijna, skierowana do Matki Bożej, poświadczeniowa, napis wykuty na frontowym postumencie kapliczki, majuskuła jednoelementowa

Napisy-inskrypcje w powyższej tabeli zostały przedstawione w układzie kompozycyjnym zbliżonym do układu zawartego na obiektach bądź ich składowych elementach lub zdobnictwie. Wielkość i proporcje czcionki, wyszczególnienia oraz liternictwo zostało jak najwierniej przedstawione (w miarę możliwości technicznych programu i doboru czcionki przypominającej oryginał). Dokładnie zostały przepisane wszystkie zwroty i brzmienia językowe (wraz z błędami gramatycznymi, skrótami, niedopisaniami itp.) z oryginalnie zachowaną składnią językową.

Fundatorzy i twórcy

Pierwszymi obiektami fundowanymi w Polsce we wczesnym średniowieczu były krzyże kamienne lub drewniane zwane powszechnie „Bożymi Mękami”²⁷. Lokalizowano je głównie przy drogach, a powstawały przede wszystkim z fundacji duchowieństwa i rycerstwa. Również w średniowieczu fundowano krzyże tzw. pokutne na znak ekspiacji. Pod koniec średniowiecza rozpowszechniał się zwyczaj stawiania figur świętych na słupach przydrożnych lub budowa kapliczek celem zabezpieczenia rzeźby w jej wnętrzu przed niszczącym wpływem czynników pogodowych²⁸.

Powszechny i na dużą skalę zwyczaj fundowania przydrożnych krzyży, kapliczek i figur świętych przypada w Polsce dopiero na XVII w.²⁹ Ich głównymi fundatorami byli właściciele dóbr ziemskich w danej okolicy: dwór, parafia lub klasztor. Zygmunt Gloger tak pisał na temat tychże fundacji: „Pobożna szlachta, mieszczenie i kmiecie budowali wszędzie takie kapliczki i figury. Przy każdym miasteczku, dworze, wsi i drogach rozstajnych znajdowało się ich po kilka”³⁰. W XIX w., a w szczególności po zniesieniu pańszczyzny na terenie Królestwa Polskiego w 1864 r., fundacje obiektów małej architektury sakralnej na wsi zdominowali chłopci: „dzięki masowym fundacjom chłopskim, niemalże całkowicie (chłopi) zawładnęli dziedziną rzeźby przydrożnej, przejęli gotowe wzory i schematy ikonograficzne krzyży i figur, stosując je i rozwijając na swój sposób”³¹. Rozwój sztuki ludowej i największe zapotrzebowanie na nią przez warstwy chłopskie przypada na ostatnie 30-lecie XIX w. i trwa do 1939 r. To przemiany historyczno-ekonomiczne (w tym uwłaszczenie) pozwoliły na zaspokojenie potrzeb materialnych, duchowych i estetycznych mieszkańców wsi. Zamożni chłopci zostali „mecenasami sztuki”

²⁷ S. Błaszczuk, *Ludowa plastyka kultowa w Wielkopolsce*, Poznań 1975, s. 110–111.

²⁸ L. Arntz, *Wegekrenz und Wegebild*, „Zeitschrift für Christliche Kunst”, 25(1912), s. 147.

²⁹ S. Błaszczuk, *Ludowa plastyka...*, s. 111.

³⁰ *Kaplica*, w: Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 3, Warszawa 1972, s. 2–3.

³¹ Tamże.

lokalnej, fundując liczne kapliczki, krzyże i figury, zakupując obrazy i rzeźby do ich wystroju³².

Tabela 2. Obiekty, fundatorzy i twórcy malej architektury sakralnej na obszarze opracowania

Nr	Miejsce	Obiekt / typ ikonograficzny	Fundator / fundatorzy	Twórca
1	2	3	4	5
1	Dąbrowa nad Czarną	figura przydrożna z kamienną rzeźbą Chrystusa „Serce Jezusa”	fundacja indywidualna włościanina Józefa Misztala z Kamockiej Woli – 1918 r.	lokalna pracownia kamieniarska (Paruzela w Przedborzu?)
2	Marianów	kapliczka postumentowa zwieńczona krzyżem z metalowym odlewem Chrystusa Ukrzyżowanego – 1919 r., we wnętrzu rzeźba Matki Bożej Niepokalanie Poczętej	fundacja zbiorowa włościan wsi Marianów	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
3	Siucice Kolonia	figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanie Poczętej – 1919 r.	fundacja zbiorowa włościan	lokalna pracownia/ zakład kamieniarski
4	Siucice Kolonia	plaskorzeźba z piaskowca – 2018 r., główny motyw rzeźbiarski to gołąb – symbol Ducha Świętego	fundacja indywidualna (chłopska) miejscowego rzeźbiarza ludowego – Stanisława Ślusarczyka	Stanisław Ślusarczyk – rzeźbiarz ludowy z Kolonii Siucice
5	Pilichowice	figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanie poczętej – 1918 r.	fundacja zbiorowa włościan – „mieszkańców Pilichowic”	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
6	Adamów	Żeliwny krzyż z metalową rzeźbą Chrystusa Ukrzyżowanego na kamiennym postumencie – 1918 r.	fundacja indywidualna Jerzego Rudzkiego – właściciela ziemskiego, dziedzica majątku Dłużniewice	krzyż żeliwny odlany w jednej z pobliskich hut: Stąporkowie, Końskich, Drzewicy czy Małęczu
7	Paradyż	krzyż na postumencie kamiennym	fundacja niezwiązana z kulturą wsi	miejski zakład kamieniarski
8	Sokołów	figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanie Poczętej – 1918 r.	fundacja zbiorowa wspólnoty włościan wsi Sokołów	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
9	Zachorzów	figura przydrożna Matki Bożej w typie tzw. Osóbki – 1919 r.	fundacja zbiorowa włościan wsi Zachorzów	lokalna pracownia / zakład kamieniarski

³² B.M. Liberska-Marinow, *Kultura wsi Polski środkowej...*, s. 6–7.

1	2	3	4	5
10	Zachorzów	kapliczka postumentowa – 1920 r., na krzyżu metalowy odlew Chrystusa Ukrzyżowanego	fundacja zbiorowa włościan	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
11	Stużno Kolonia	kapliczka postumentowa z 1918 r., na krzyżu przytwierdzony odlew metalowy Chrystusa Ukrzyżowanego	fundacja zbiorowa wsi Stużno	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
12	Buczek	krzyż drewniany z 1918 r., z przytwierdzonym metalowym odlewem Chrystusa Ukrzyżowanego	fundacja indywidualna włościanina – Michała Bajerowskiego	wykonany przez fundatora
13	Koło	kapliczka postumentowa z 1928 r., z reprodukcjami obrazów we wnękach: Matką Boską Częstochowską, Matką Bożą, św. Florianem, krzyż wieńczący kapliczkę z Chrystusem Ukrzyżowanym	fundacja zbiorowa wspólnoty wsi Koło	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
14	Szarbsko	kapliczka postumentowa z 1919 r. z rzeźbą kamienną Matki Bożej w typie „Osóbki”, na krzyżu kamiennym Chrystus Ukrzyżowany	fundacja zbiorowa mieszkańców wsi	lokalna pracownia/ zakład kamieniarski
15	Przyłęk	figura przydrożna Matki Bożej – 1919 r. w typie „Osóbki”	fundacja indywidualna włościanki Józefy Wach	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
16	Przyłęk	figura przydrożna Matki Bożej – 1919 r. w typie „Osóbki”	fundacja zbiorowa mieszkańców wsi	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
17	Feliksów	figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanie Poczętej – 1919 r.	fundacja zbiorowa mieszkańców wsi	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
18	Stawowiczki	figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanie Poczętej – 1919 r.	fundacja zbiorowa – „mieszkańcy wsi Feliksów”	lokalna pracownia / zakład kamieniarski
19	Stara	figura przydrożna Matki Bożej – 1919 r., w typie „Osóbki”	fundacja zbiorowa mieszkańców wsi	lokalna pracownia / zakład kamieniarski

Jak wynika z powyższej tabeli, najliczniejszym typem występującym na terenie badań jest postać Matki Bożej – spotykana jest w 13 omawianych obiektach.

tach. Najczęściej występującym typem ikonografii mariologicznej jest Matka Boża Niepokalanie Poczęta – ta odmiana przedstawienia występuje w 7 obiektach, równie liczny jest typ Matki Bożej „Osóbki” – 6 przedstawień, w Kole we wnęce kapliczki możemy zobaczyć reprodukcję Matki Bożej Karmiącej. Wszystkie figury Matki Bożej wyrzeźbione są w piaskowcu, obecnie są pomalowane – zapewne w pierwszych latach po ufundowaniu były w kolorze naturalnego kamienia. Postać Chrystusa Ukrzyżowanego spotykamy w 7 przedstawieniach – są to metalowe odlewy niewielkich rozmiarów przytwierdzone do krzyży. Jedyną rzeźbę Chrystusa w odmianie „Serce Jezusa” reprezentuje figura w Dąbrowie nad Czarną. Inne pojedyncze wizerunki świętych to: św. Florian, św. Jan Paweł II. Przedstawiony w płaskorzeźbie z Kolonii Siucice gołąb symbolizuje Ducha Świętego.

Najwięcej ufundowanych obiektów – 13 pochodzi z fundacji zbiorowych mieszkańców wsi. Świadczą o tym inskrypcje m.in.: „od Włościan Zachorzo-wa”, „Mieszkańcy wsi Feliksów”, czy „Wznosi wieś Koło”. Pięć figur i krzyży to fundacje indywidualne m.in.: „Ufundował Józef Misztal z Kamockiej Woli” lub „Te figure postawiła Józefa Wach z Przyłęka”. Zdecydowana większość prezentowanych kapliczek, figur i krzyży – 17 obiektów – została ufundowana przez społeczność chłopską dla zaspokojenia jej potrzeb religijnych (kultowych), z pobudek patriotycznych, potrzeb estetycznych i magicznych. Twórcami tych małych świątyń byli lokalni rzemieślnicy lub co zdolniejsi chłopi – szczególnie w przypadku drewnianych obiektów. Niestety, nie znamy nazw warsztatów ani z nazwisk twórców, jak i miejsc, gdzie obiekty te były wykonywane. Biorąc jednak pod uwagę zasięg lokalny występowania podobnych kapliczek i figur przydrożnych z takimi samymi cechami formalnymi, możemy z dużą pewnością stwierdzić, iż obiekty te powstawały na omawianym terenie – w pracowniach i warsztatach kamieniarskich Opoczna, Żarnowa, Przedborza czy Sulejowa.

Motywy fundacji

Fundowanie krzyży i kapliczek zwanych często przez lud „Bożymi Mękami” zapoczątkowane było w Polsce w późnym średniowieczu, a na dobre rozpowszechniło się w XVII i XVIII w.³³ Według Reinfussa obiekty te fundowano również jako pomniki upamiętniające „jakieś tragiczne wydarzenie”³⁴, ale niezwiązane z ekspiacją. Duży wpływ na motywy fundacji miały działania podjęte przez Kościół katolicki po soborze w Trydencie, który zakończył swe prace

³³ S. Błaszczyk, *Ludowa plastyka...*, s. 110–111.

³⁴ R. Reinfuss, *Ludowa rzeźba...*, s. 19–20.

w 1563 r. Wtedy to Kościół podjął ponowną akcję misyjną, szczególnie wśród mieszkańców wsi, propagując kult świętych patronów, świętych miejsc i obrazów cudownych, a poprzez te motywy licznych fundacji krzyży, kapliczek i figur przydrożnych mających na celu utrwalanie wiary. Synod krakowski z 1621 r., odnosząc się do zaleceń w sprawie sztuki kościelnej po Soborze Trydenckim, polecił proboszczom, by w wioskach należących do ich parafii przy drogach były ustawiane znaki krzyża świętego³⁵.

Po Soborze Trydenckim na ziemiach Polski masowo rozpowszechnił się zwyczaj fundowania obiektów małej architektury sakralnej związanej z kultem danego świętego i przedstawianiem w postaci rzeźby, płaskorzeźby, obrazu tegoż świętego. Jak pisze Z. Kuchowicz: „Nie ulega wątpliwości, że czczono ich w miejsce dawnych bóstw domowych, rodzinnych, opiekuńczych. Czuwali oni nad życiem rodzinnym, chronili zdrowie, nieśli pomoc, radę”³⁶.

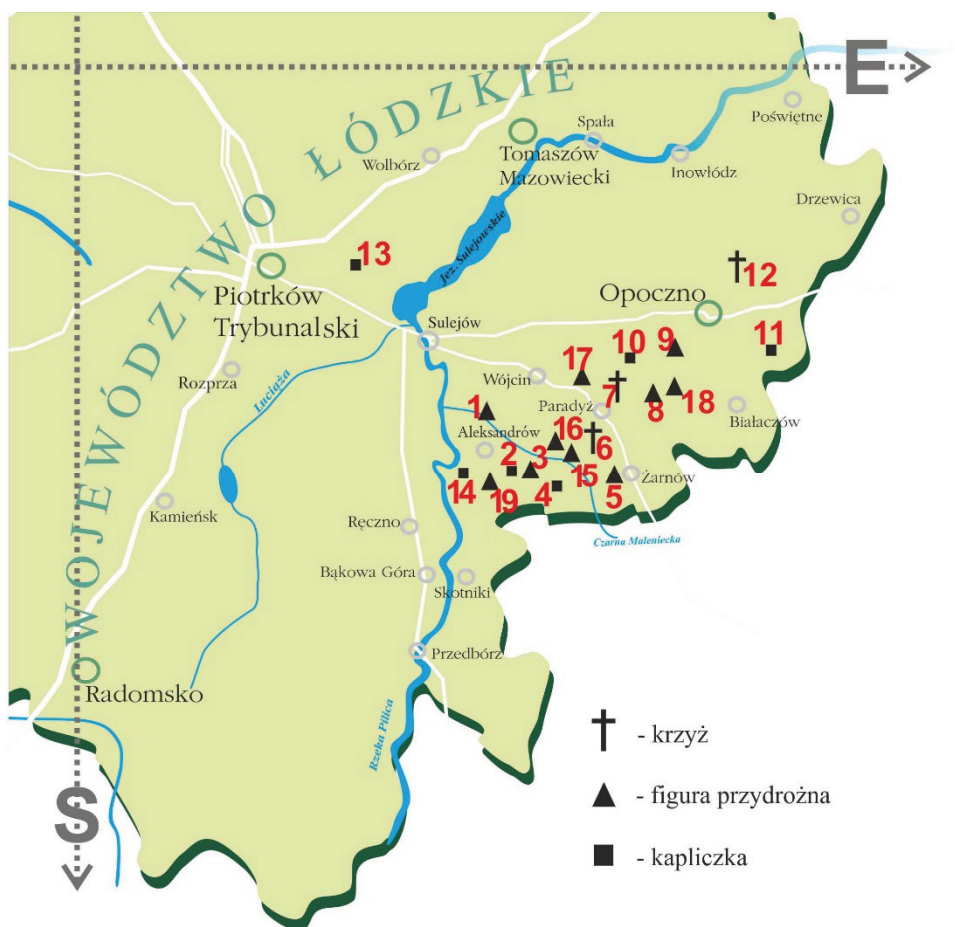
Klasyk tematu T. Seweryn pisze o motywacjach fundacji kapliczek i krzyży: „Dopiero ze swobodnych rozmów ze starymi ludźmi dowiadujemy się, że stawiano je z wdzięczności za nieoczekiwaną łaskę, w podzięk za wyleczenie z choroby, za uchronienie od pomoru, głodu i innej klęski, za wysłuchanie prośb, z pobożności jako ofiarę dziękczynną za wybawienie z niebezpieczeństwa oraz w pokucie za ciężkie grzechy. Stawiano je jako materialny wyraz modlitwy za dusze nieszczęśliwych i zamordowanych niewinnie, jako święty znak upamiętniający miejsce zgonu i miejsce wiecznego spoczynku ludzi nieznanych itd. [...] Kapliczki i krzyże stawiał lud najczęściej na skrzyżowaniu dróg, w dawnym siedlisku złych demonów, u wejścia do wsi lub miasta, w miejscu samobójstwa, mordu, znalezienia dziecka nieochrzczonego lub czaszki ludzkiej, w miejscu spalenia czarownika, objawienia się Matki Boskiej lub świętego, koło studzien lub źródeł, których wodę pocytywano za cudowną, a wreszcie na mogiłach ludzi pochowanych w polu lub w lesie. Tylko nieliczna ich część pełniła zarazem świecką rolę słupów granicznych”³⁷.

Kapliczki, krzyże i figury przydrożne były i są wyrazem pobożności i religijności społeczeństwa, które je ufundowało. Pod względem intencjonalnym nadrzędnym motywem fundowania danego obiektu było stawianie go na „chwałę Bożą” jako aktu wiary – wiary chroniącej fundatorów i innych wiernych przed wszelkim materialnym i pozamaterialnym złem. Takim aktem wiary są również omawiane tu kapliczki, krzyże i figury przydrożne. Wiara fundatorów wzmocniona ciężkimi przeżyciami I wojny światowej, wiara w tworzące się Państwo Polskie, wiara i nadzieja na dobre życie w nowej Polsce... oraz wysokie poczucie świadomości narodowej przyczyniły się do powstania na omawianym obszarze tak wielu małych świątyń – miejsc pamięci Narodu.

³⁵ A. Jackowski, *Polska sztuka...*, s. 35.

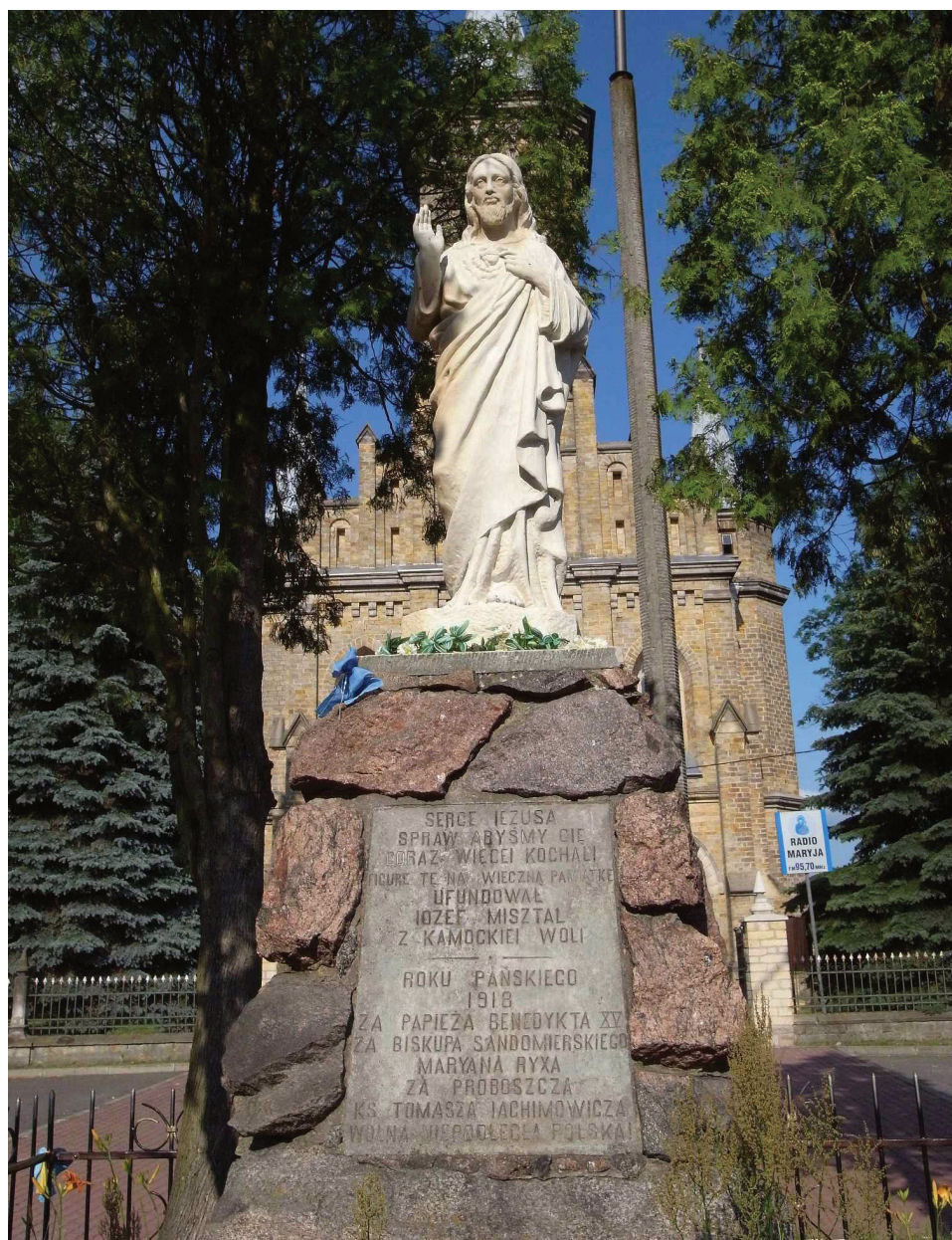
³⁶ Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku*, Łódź 1975, s. 136–137.

³⁷ T. Seweryn, *Kapliczki...*, s. 25.

Mapa 1. Mapka rozmieszczenia obiektów małej architektury sakralnej z numeracją i lokalizacją GPS: Nr 1 – Dąbrowa nad Czarną (N51°18'54 E19°58'21), Nr 2 – Marianów (N51°16'21 E20°0'17), Nr 3 – Siucice Kolonia (N51°14'46 E20°2'11), Nr 4 – Siucice Kolonia (N51°14'26 E20°2'23), Nr 5 – Pilichowice (N51°15'16 E20°8'11), Nr 6 – Adamów (N51°16'32 E20°6'35), Nr 7 – Paradyż (N51°18'36 E20°7'8), Nr 8 – Sokołów (N51°19'6 E20°9'41), Nr 9 – Zachorzów (N51°29'42 E20°10'41), Nr 10 – Zachorzów Kolonia (E51°21'15 E20°9'41), Nr 11 – Stuzno Kolonia (N51°20'18 E20°24'45), Nr 12 – Buczek (N51°28'11 E20°17'57), Nr 13 – Koło (N51°25'36 E19°49'52), Nr 14 – Szarbsko (N51°15'14 E19°56'1), Nr 15 – Przyłęk (N51°16'35 E20°3'48), Nr 16 – Przyłęk (N51°16'3 E20°4'23), Nr 17 – Feliksów (N51°18'53 E20°5'3), Nr 18 – Stawowiczki (N51°18'59 E20°10'44), Nr 19 – Stara (N51°11'59 E19°57'20)

Źródło: materiały własne autora.

Fot. 1. Figura przydrożna Chrystusa „Serce Jezusa” w Dąbrowie nad Czarną,
Nr 1 (N51°18'54 E19°58'21)

Źródło: zdjęcie autora.

Fot. 2. Płaskorzeźba autorstwa Stanisława Ślusarczyka w Siucicach Kolonii,
Nr. 4 (N51°14'26 E20°2'23).

Płaskorzeźba znajduje się obok kapliczki postumentowej zwieńczonej krzyżem z 1894 r.

Źródło: zdjęcie autora.

Fot. 3. Figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanej w Pilichowicach,
Nr 5 (N51°15'16 E20°8'11)

Źródło: zdjęcie autora.

Fot. 4. Kamienny krzyż w Paradyżu,
Nr. 7 (N51°18'36 E20°7'8)

Źródło: zdjęcie autora.

Fot. 5. Inskrypcja fundacyjna na kapliczce w Stuznie Kolonii,
Nr 11 (N51°20'18 E20°24'45)

Źródło: zdjęcie autora.

Bibliografia

- Arntz L., *Wegekreuz und Wegebild*, „Zeitschrift für Christliche Kunst”, 25(1912).
Błaszczuk S., *Ludowa plastyka kultowa w Wielkopolsce*, Poznań 1975.
Grzymski P., *Bitwa łódzka 1914*, Zabrze 2014.
Jackowski A., *Polska sztuka ludowa*, Warszawa 2007.
Janicka-Krzywda U., *Kapliczki i krzyże polskiego Podkarpacia*, Kraków 1991.
Janicka-Krzywda U., *Patron – atrybut – symbol*, Poznań 1993.
Kaplica, w: Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 3, Warszawa 1972.
Koter M., *Regiony, Ziemia Łódzka*, Łódź 1999, s. 35–60.
Kuchowicz Z., *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku*, Łódź 1975.

- Liberska-Marinow B.M., *Kultura wsi Polski środkowej w procesie zmian. Dawna rzeźba i malarstwo ludowe Polski środkowej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, 25(1984–1985).
- Machaliński P., *Rys historyczny ziem obecnego województwa łódzkiego w średniowieczu i okresie staropolskim*, w: *Województwo Łódzkie 1919–2009. Studia i materiały*, red. K. Badziak, Łódź 2009, s. 19–35.
- Piasta A., *Piotrków Trybunalski w latach I wojny światowej*, Piotrków Trybunalski 2007.
- Reinfuss R., *Ludowa rzeźba kamienna w Polsce*, Wrocław 1989.
- Seweryn T., *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958.
- Szolginia W., *Architektura i budownictwo – ilustrowana encyklopedia*, Warszawa 1982.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2006.
- Ślepowron Mieroszewski H., *Pamiętnik z czasów wojny od 30 / 1917 – 30/ 11 1919...*, Opoczno 2017.
- Światała-Mastalerz J., *Historia parafii pw. Przemienienia Pańskiego w Paradyżu-Wielkiej Woli*, Paradyż 2006.
- Walicki J., *Prehistoria województwa łódzkiego. Władze i podziały administracyjne w okresie zaborów*, w: *Województwo Łódzkie 1919–2009. Studia i materiały*, red. K. Badziak, Łódź 2009, s. 19–33.
- [www.http://gminaparadyz.pl/historia-gminy/wojcin-na-froncie-walk-podczas-i-wojny-swiatowej-2/Kroniki Diecezji Sandomierskiej z 1916 roku, wspomnienia proboszcza ks. Kazimierza Grosickiego](http://gminaparadyz.pl/historia-gminy/wojcin-na-froncie-walk-podczas-i-wojny-swiatowej-2/Kroniki_Diecezji_Sandomierskiej_z_1916_roku_wspomnienia_proboszcza_ks._Kazimierza_Grosickiego).
- Wypych P., *Śladami legionów po województwie łódzkim*, Łódź 2018.

CHAPELS, CROSSES AND ROADSIDE STATUES CONNECTED WITH REGAINING INDEPENDENCE BY POLAND IN THE SOUTH-EASTERN PART OF THE LODZ PROVINCE

Summary

The article discusses little known sacral architecture in the form of chapels, crosses and roadside figures located in the south-eastern part of today's Lodz province. They are related to the regaining of independence by our country in 1918. These objects were created mostly as the foundation of peasants; a large number of them is constituted by figures of Mother of God. The inscriptions carved on the fronts of their pedestals are a very important element confirming and certifying their foundations.